

L'ÀREA MEGALÍTICA DE TAVERTET (OSONA)

Miquel Molist
Walter Cruells
Josep Castells

Introducció/àmbit geogràfic

La comarca d'Osona es troba situada a l'extrem NE. de la Depressió Central Catalana, entre el Pre-pirineu, la serralada transversal i la serralada pre-litoral. La seva estructura fonamental és la d'una conca deprimida central —la Plana de Vic— envoltada per altiplans perifèrics (Lluçanès, Guillerics, Moianès i Cabrerès). La comarca d'Osona, però, no es pot considerar una unitat des del punt de vista geogràfic, sinó que es centra més aviat a l'entorn del poder d'atracció econòmic que exerceix la ciutat de Vic sobre el territori que l'envolta. Així doncs, hem preferit de centrar aquest estudi en una àrea molt concreta —el Cabrerès Sud— per dues raons bàsiques. La primera, perquè el Cabrerès com a subcomarca, és una plataforma enlairada, amb altures mitjanes de 900/1300 m snm, i forma una vertadera unitat geomorfològica. L'altra, perquè en aquesta àrea s'hi porta a terme, des de l'any 1984, un programa d'investigació arqueològica a llarg termini.

Pel que fa al primer punt hem d'indicar que el Cabrerès representa un 12% del total del territori de la comarca d'Osona, que forma part de la serralada transversal catalana i limita al SE amb la important cinglera i altiplans a 400 m sobre el curs mitjà del riu Ter. A nivell geomorfològic, el Cabrerès té una configuració tabular procedent d'una sèrie de terrasses sobreposades de roques sedimentàries. Els estrats baixos, de l'eocè inferior, són compostos per gresos vermellosos i s'hi localitzen alguns jaciments paleolítics i preneolítics, mentre que a les parts superiors hi ha les cornises calcàries de l'Eocè mitjà. Per sobre d'aquestes hi trobem les margues i la formació dels gresos de Folgueroles, on es localitzen la majoria de monuments megalítics.

En relació al programa d'investigació esmentat hem d'advertir que ha estat endegat tot just fa dos

anys i que per la seva naturalesa les dades recollides fins a l'actualitat no ens permeten encara de donar dades globals. Aquest procés d'investigació que en una primera fase comporta la captació de jaciments, tant funeraris com d'habitació, comprèn des d'una anàlisi morfològica exhaustiva del territori fins a la prospecció en tots els llocs susceptibles d'esdevenir jaciment arqueològic. Completa el programa l'estudi aprofundit del fenomen megalític en aquesta àrea. En aquest sentit podem ja avançar que fins a l'actualitat aquest procés ens ha portat a la descoberta de dos sepulcres megalítics inèdits, a la localització i procés d'excavació de dos més, així com a la localització de diversos llocs d'habitació a l'aire lliure i en cova. Voldriem agrair des d'aquí el gran ajut del Sr. F. Puntí, veí de Cantonigròs, gran coneixedor de l'àrea i que ha participat en les tasques de prospecció i anàlisi de camp.

D'aquesta àrea compresa en el Cabrerès S. doncs, analitzarem el conjunt de sepulcres megalítics coneguts d'antic Puig ses Pedres (L'Esquirol); Can Tafura (Tavertet), Camp sa l'Arca (Rupit); i Sant Corneli; Rajols I i II (Tavertet), així com els sepulcres localitzats i estudiats per nosaltres, Font de la Vena, el Padró, Collet de Rajols i la Rambla, tots ells a Tavertet. Aquest conjunt de 10 sepulcres megalítics tenen, en principi, una característica comuna; la seva localització en una unitat geogràfica determinada. Tots ells estan situats entre unes cotes de 800/1100 m snm, tenen com a suport els mencionats gresos de Folgueroles i es troben situats en una àrea de pas tradicionalment utilitzada des d'antic. És el camí que uneix la Plana de Vic amb les planes d'en Bas i la Garrotxa. Aquesta via, possiblement d'època romana, és documentada des del segle IX fent referència a la «strata Francisca» o camí francès, via militar utilitzada pels francs durant la reorganització de la Marca Hispànica. Per altra banda és també en les cornises

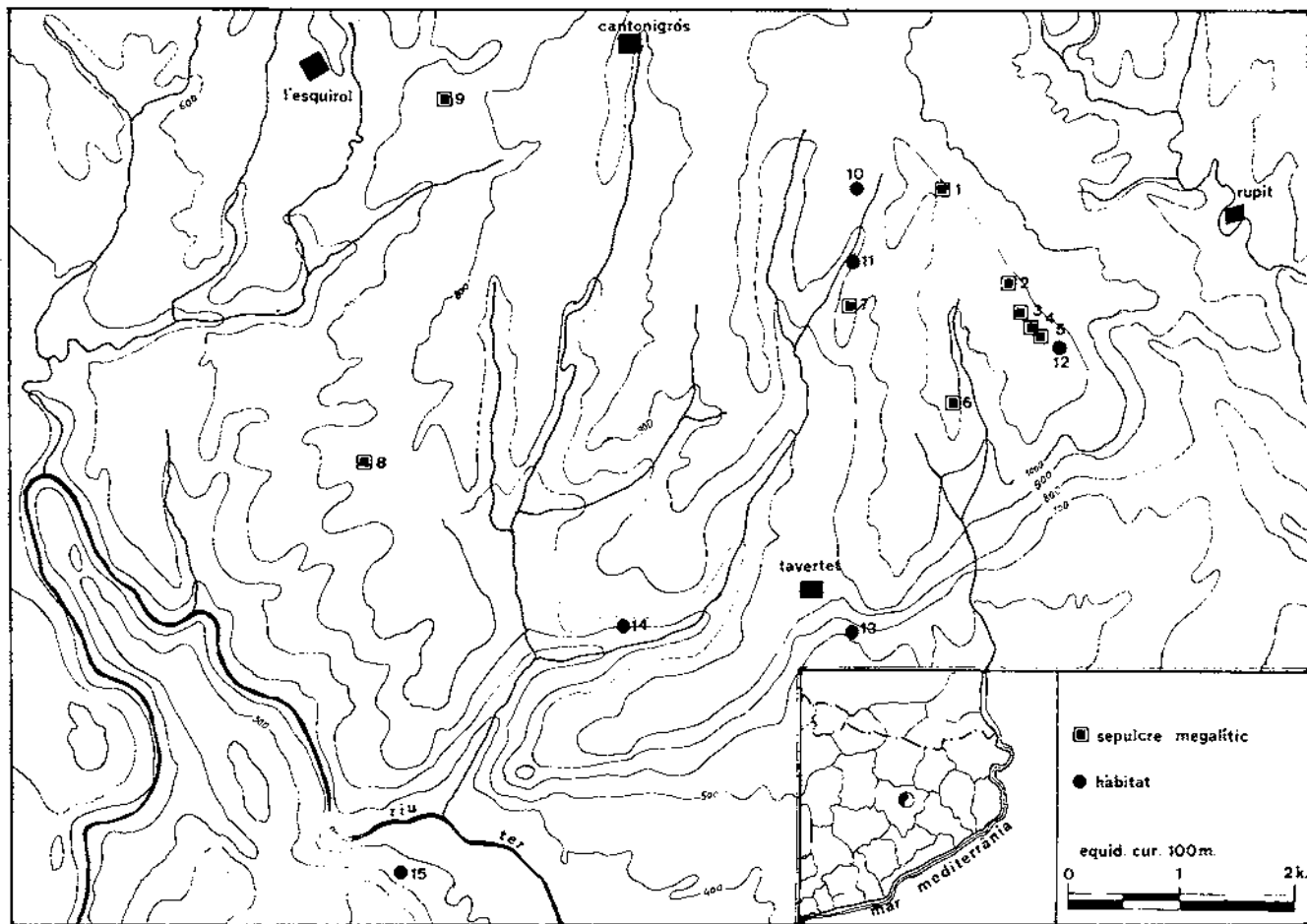

Fig. 1. Plànol de l'àrea de Tavertet amb la distribució dels jaciments (el jaciment de Camp sa l'Arca quedaria situat a uns 2,50 Km del poble de Rupit en direcció est).

1. Font de la Vena. 2. El Padró. 3. Collet de Rajols. 4. Rajols I. 5. Rajols II. 6. La Rambla. 7. Sant Corneli. 8. Can Tafura. 9. Puig ses Pedres. 10. Pla de la Barraca. 11. Balma de la Font Nova. 12. Roca Llarga. 13. Cova de Can Feló. 14. Coves de les Pixarelles. 15. Coves de les Grioterres.

que s'aboquen a la Vall del Ter on es localitza el camí ral d'utilització ramadera.

Aquests camins de transhumància estan, d'altra banda, vinculats directament amb emplaçaments estables de zones de pastura i d'aprofitament agrícola i tant la vessant de la Plana de Vic com les d'en Bas ofereixen uns sòls propicis i rics així com uns índex de pluviositat força elevats. Així mateix la relació de distribució espacial dels jaciments respecte als camins ramaders és certament alta, fins al punt que diferents autors, i per l'àrea pirinenca, proposen el seu possible origen neolític i associen molt directament jaciments megalítics així com posteriors necròpolis funeràries de camps d'urnes prop d'aquests camins. En aquest sentit recordem que en la mateixa àrea tenim també localitzada la necròpolis d'incineració de Coll s'A-venc, del Bronze Final III, prop d'un camí ramader.

Descripció dels jaciments

Puig ses Pedres (l'Esquirol)

a. Situació i antecedents.

Està situat sobre un petit turó que domina una

zona muntanyosa i a 60 m de la carretera de l'Esquirol a Tavertet. Construït sobre afloracions calcàries, voltat d'alzines i a una cota de 723 m snm, se'l localitza per les següents coordenades: 2° 21' 42" E. i 42° 02' 05" N. Fou excavat els anys 20 per l'Institut E.C. (Gudiol 1920; Colomines-Gudiol 1923) i referenciat per diferents autors (Bosch Gimpera 1920; L. Pericot 1915-50). Se'n realitzà una nova planimetria l'any 1960 (Batista 1963).

b. Descripció.

—Tipus de sepulcre:

Cambra trapezoïdal amb entrada tipus corredor/ves-tíbul curt i desviat format per dues petites lloses. Considerat també com a sepulcre de corredor, amb el corredor desviat tipus «P».

—Dimensions:

Llargada màxima: cambra 3 m, corredor/ vestíbul 1,70 m.

Amplada màxima: cambra 2,50 m, corredor/ves-tíbul 1,30 m.

Alçada màxima de les lloses: cambra 2 m, corredor/vestíbul 0,65 m.

Amplada màxima de les lloses: cambra 3 m, corredor/vestíbul 1 m.

Gruix màxim de les lloses: cambra 0,25 m, corredor/vestíbul 0,25 m.

Llosa de coberta: inexistent

Orientació:

180° sud; amb el corredor / vestíbul desviat a 194° SO.

—Cambra:

Excavada i saquejada moltes vegades, conserva únicament en bon estat les lloses laterals de l'esquerra, les de la capçalera, les de l'entrada i les del lateral dret estan completament trencades. Les lloses anirien possiblement clavades sobre la roca calcària. No tenim referències de cap compartimentació de la cambra ni que anés enllosada.

—Corredor/vestíbul:

Format únicament per dues lloses, una de les quals està pràcticament destruïda. Un forat incontrolat al començament mostra un potent sediment amb restes òssies que es confonen amb el túmul.

—Túmul:

Segons Batista (1963), tenia un diàmetre de 14 m. Actualment s'aprecien entre 10-11 m en un estat totalment degradat. No s'hi han practicat excavacions científiques i no se'n coneix cap tipus de cromlec o anell tumular.

c. Materials arqueològics.

Segons Batista (1963), s'hi localitzaren els següents materials: Un fragment informe de ceràmica feta a mà, un fragment amb decoracions tipus «solar» i diferents fragments de vores i carenes de pastes fines actualment perduts. Dos ganivets de sílex de 10 cm de color negre i amb retoc bilateral el primer i de 8 cm de color blanc i sense retoc el segon, 4 fragments de ganivets de sílex, tres dels quals amb retoc lateral. Un fragment de sageta amb peduncle i dues ascles de sílex. Un botó prismàtic d'os amb una perforació simple en «V». Dues denes circulars de pecten, 4 de «pedra negra», 1 de «pedra verda» i un penjoll de pecten perforat, de 4 cm. Superficialment s'hi localitzà també un fragment de coure en forma de plaqueta.

Les restes antropològiques mencionades fan referència a: un fragment de calota de crani, 8 fragments de mandíbula amb 13 molars i 3 premolars conjuntament amb d'altres restes òssies indeterminades.

Can Tafura (Tavertet)

a. Situació i antecedents.

Situat de manera dominant sobre la plataforma calcària de Tavertet, es localitza a 500 m al sud de la masia de can Tafura, a la cota de 645 m, snm i amb les següents coordenades: 2° 22' 30" E i 42° 00' 09" N. Localitzat i excavat l'any 1961 per M. Cassany, J. Surroca i R. Batista (Batista, 1963).

b. Descripció.

—Tipus de sepulcre:

Segons Batista (1963), seria una cista rectangular oberta. Aquesta definició però, presenta certs dubtes ja que pot haver estat realitzada exclusivament a partir de la manca actual de la llosa que conformaria el quart lateral.

—Dimensions:

Llargada màxima: 1,60 m.

Amplada màxima: 1,60 m.

Alçada màxima de les lloses: 1,15 m.

Amplada màxima de les lloses: 1,25 m.

Gruix màxim de les lloses: 0,15 m.

Llosa de coberta: inexistent. Alguns fragments de llosa localitzats sobre el túmul podrien formar-ne part.

—Orientació:

180° S.

—Cambra:

Formada per 8 petites lloses que constitueixen tres dels quatre costats de la cambra. Degut a la feblesa de les lloses hi ha manca de restauració, la cambra està pràcticament arruïnada. No hi ha referències de cap tipus de compartimentació de la cambra ni de si aquesta era enllosada.

—Túmul:

Actualment molt degradat com a resultat de l'erosió de les terres; segons Batista (1963), tenia un diàmetre màxim de 7 m, amb una potència en el seu centre d'1 m. No hi ha referències de cap tipus d'anell o cromlec que el delimiti. Actualment es poden recollir a nivell superficial algunes restes òssies humanes.

c. Materials arqueològics.

Segons Batista (1963), s'hi localitzaren 28 fragments informes de ceràmica feta a mà i dues ascles de sílex atípiques. Les restes antropològiques estan formades per: 25 molars, 40 dents sense especificar, 42 fragments d'ossos llargs, 1 fèmur i 7 falanges.

Sant Corneli (Tavertet)

a. Situació i antecedents.

Situat de manera dominant sobre els gresos de la segona terrassa dels cingles de Tavertet es localitza al costat de l'ermita que li dona nom. A una cota de 1.120 m snm té unes coordenades de 2° 25' 48" E. i de 42° 01' 22" N.

Descobert pel Sr. F. Puntí, veí de Cantonigròs i excavat per R. Batista; J. M. Nolla i J. M. Nuix els anys 70 (Batista, Nolla, Nuix, 1972) pràcticament en la seva totalitat. Avui dia encara no s'ha fet la publicació dels resultats. Donada la seva situació geogràfica específica queda inclòs dintre el programa global d'estudi de l'àrea de Tavertet que actualment estem portant a terme.

b. Descripció.

—Tipus de sepulcre:

De difícil definició ja que no existeix la publicació de l'excavació. Tot i així la podríem definir entre una cambra rectangular subdividida i una petita galeria catalana (tipus baixa subdividida).

—Dimensions:

En no haver-hi cap publicació, podem donar únicament les mides aproximades. Llargada total 3,50 m, per una amplada de 1,80 m. Cambra sepulcral de 1,70 m de llargada per 1,20 m d'entrada, mentre que l'entrada, separada per una llosa, fa 1,80 m de llargada per 1,20 m d'amplada.

L'alçada màxima de les lloses no sobrepassa els 0,90 m.

—Orientació: S.O. aproximadament.

—Cambra:

Excavada en la seva totalitat, se'n desconeixen els resultats. Presenta una sèrie d'aspectes molt interessants pel que fa a problemes estructurals i definidors de tipologies. Això fa que com a mínim se la pugui conceptualitzar de tres maneres: 1. Una petita galeria (baixa) amb cambra sepulcral separada de la resta amb una llosa-porta subjectada per dos pilars 2 i 3. Una cambra quadrada amb una llosa porta i que continua amb un corredor o vestíbul de la mateixa llargada i alçada que la cambra sepulcral. Aquest corredor o vestíbul també es presenta tancat per una llosa de la mateixa alçada.

Cal afegir, per informacions orals d'un dels excavadors, que el terra de la cambra era enllosat, i és, de moment, l'únic cas dels sepulcres de l'àrea. També, per la mateixa font d'informació, sabem que a la cambra s'hi localitzaren restes òssies humanes força completes d'almenys un individu.

—Túmulo:

En part envaït per l'ermita que té al costat, presenta actualment un túmul de 11 m de diàmetre. Segons els autors de l'excavació, el túmul estaria delimitat per un tipus de cromlec format per tres filades de pedres de 0,20, 0,45 i 0,75 m, formant una paret tombada que subjectaria tota la massa tumular. Actualment aquest té una potència en la seva part central que oscil·la entre els 0,60 i 0,90 m.

c. Materials arqueològics.

Els autors de l'excavació no han fet cap referència als materials ceràmics, lítics i ornamentals recuperats en l'excavació. Tenim, però, referències que posteriorment foren localitzades restes ceràmiques incompletes i de difícil classificació a la superfície del túmul.

Font de la Vena (Tavertet)

a. Situació i antecedents.

Situat en un pla dominant sobre els gresos de la segona terrassa dels cingles de Tavertet, es localitza a uns 50 m de la Font de la Vena que li dona nom. Amb una cota de 1.121 m snm té les coordenades 2° 26' 10" E i 42° 01' 32" N.

Descobert pel Sr. F. Puntí i referenciat per primera vegada com un «túmul» (Batista, Nolla, Nuix, 1982), els anys 1985 i 1986 s'hi realitzaren tres campanyes d'excavacions científiques dirigides pels autors.

b. Descripció.

Tot i que actualment està en procés d'estudi definitiu avançarem un seguit de dades prou important per a l'objectiu d'aquest treball.

—Tipus de sepulcre:

Cambra rectangular tancada, lleugerament trapezoïdal.

—Dimensions:

Llargada màxima de la cambra: 1,70 m.

Amplada màxima de la cambra: 1,60 m.

Alçada màxima de les lloses: 1,05 m.

Amplada màxima de les lloses: 2,05 m.

Gruix màxim de les lloses: 0,10 m.

Llosa coberta: Actualment inexistent. Els nombrosos fragments de llosa, localitzats sobre el túmul i dins la cambra en pressuposen l'existència.

—Orientació:

144° SE.

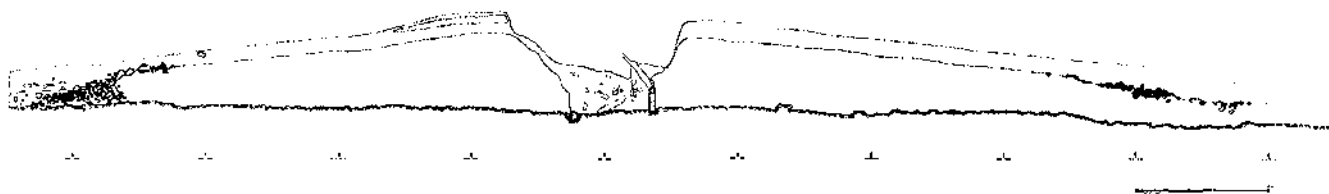

Fig. 2. Secció longitudinal de l'estructura tumular de Font de la Vena. Entre el nivell superficial i l'únic que conforma el túmul s'aprecia la bossada de les terres provinents de l'interior de la cambra, resultat de la seva violació. És d'aquest nivell que es recuperà la gran majoria de material lític. El sector W presenta únicament la part superficial de l'anell/cromlec.

—Cambra:

A l'inici de l'excavació s'observà un gran cràter que feia preveure antigues violacions que més tard se'ns confirmaren.

La cambra era formada per quatre lloses que la tancaven, si bé únicament es conservava pràcticament sencera la del lateral dret mentre que la resta estaven molt fragmentades en la seva meitat superior.

L'interior de la cambra estava format per terres i pedres remogudes fins a la seva base que assenyalaven els remenaments i violacions moderns. L'estudi detallat d'aquestes pedres ens indicà la seva procedència com a part de les lloses laterals i de coberta de la mateixa cambra.

L'excavació de la cambra no proporcionà cap tipus de material arqueològic però demostrà que les lloses estaven clavades en la roca natural del terreny, sobre la qual s'havia practicat un regueró per col·locar-les.

—Túmulo:

En un estat de conservació òptim, aquest túmul té un diàmetre de 18 m amb una potència estratigràfica al centre de 1,40 m sobrepasant i cobrint totalment l'alçada de les lloses de la cambra. Com a particularitat més important i novedosa en destaquem la delimitació i subjecció per un anell-cromlec de més de 2,50 m d'amplada màxima format per un conjunt

de llosetes en disposició de «paret tombada» formant un anell amb un perímetre extern de 57 m.

L'excavació de l'estructura tumular ens permeté conèixer tres aspectes:

1. Constitució i estratigrafia, format únicament per tres nivells. a) Superficial, format per materials orgànics i en descomposició, b) Nivell format únicament per terres marrons vermelles que contenen gran quantitat de petits fragments de carbó vegetal. c) Roca natural que en aquest cas era el típic gres vermellós de la zona. Entre el b) i el c) s'hi localitzà una subcapa més compactada formada per gresos degradats i alguna resta de paleosòl.

2. Materials lítics: en un radi de dos metres al voltant de la cambra i en els primers 0,30 m, es documentà una doble estratigrafia de nivells superficials en què es localitzaren tots els materials lítics. Aquest fet n'assenyalava la procedència com a resultat del saqueig de la cambra i de l'abocament posterior de terres, pedres i material arqueològic a la superfície del túmul.

3. Materials ceràmics: a partir de 0,50 m de profunditat i a 0,30 m de la llosa lateral dreta i dintre del túmul, es localitzà un vas ceràmic d'estil montboló, trencat i aixafat per la pressió de les terres, però es recuperà tot. Aquesta zona del túmul no presentava cap senyal de violació antiga ni moderna,

Detall de l'anell cromlec, del dolmen de Font de la Vena.

ni tampoc l'estratigrafia presentava cap senyal de trencament, per això deduïm que aquest vas formava part de manera intrínseca del túmul.

e. Materials arqueològics.

Destaquem en primer lloc el conjunt d'indústria lítica localitzada a la part superior del túmul, formada per dues puntes de sageta sobre làmina de sílex melat, amb peduncle curt obtingut amb retoc abrupte i punta realitzada amb retoc simple. Les vores presenten en algun cas lleugers retocs simples a la part medial i un fragment de la part proximal d'una altra punta de sageta sobre ascle amb peduncle curt diferenciat també per retoc abrupte.

Completen el conjunt un grup de 6 micròlits geomètrics formats per dos trapecis i quatre triangles amb retocs abruptes.

Notem també la presència d'ascles senzilles sense retocs i restes de talla, així com d'un fragment de nucli pràcticament esgotat. El material ceràmic, a més d'algun fragment de ceràmica a mà amb acabat pentinat o allisat simple fou localitzat en la superfície de l'anell cromlec. Destaquem l'escudella carenada lleugerament tancada, de pasta compacta, ben cuita de color marró fosc i brunyida, de fons convex i amb nanses verticals que arrequen del mateix llavi i finalitzen a la carena.

El Padró (Tavertet)

a. Situació i antecedents.

Situat de manera totalment dominant i bastit sobre els gresos de la segona terrassa dels cingles de Tavertet, està a uns 150 m al S del cim El Padró, del qual pren el nom. Situat a la cota de 1.160 m snm, se'l pot localitzar en les coordenades 2° 26' 22" E i 42° 01' 06" N.

Descobert pel Sr. F. Puntí, se'l referencia per primera vegada com un «túmul» (Batista, Nolla, Nuix, 72). Durant l'any 1986 es realitzà la primera campanya d'excavacions científiques dirigides pels sotasignants.

b. Descripció.

Donat que s'ha realitzat únicament la primera campanya d'excavacions i que tot el jaciment ofereix una enorme complexitat, únicament podem avançar informació d'alguns aspectes. En aquest sentit hem d'indicar la presència d'una cambra rectangular de 2,20 m de llargada per 0,80 m d'amplada amb una altura màxima de 0,65 m que ocupa els primers 0,90 m de l'estructura tumular. Per dessota d'aquesta cambra i sense tenir-hi una relació estructural aparent, es localitzà una altra estructura amb lloses encara per excavar.

—Túmul:

En un estat de conservació òptim, aquest túmul té un diàmetre de 22 m amb una potència estratigràfica en el centre superior de 2 m. D'aquesta manera passa a ser un dels més espectaculars localitzats en aquesta àrea fins ara.

Collet de Rajols (Tavertet)

a. Situació i antecedents.

Està situat a uns 80 m a l'est del dolmen del Padró i a pocs metres també a l'est del Collet de Rajols, del qual pren el nom. Bastit sobre els gresos de la zona es localitza en una cota de 1.150 m snm en una zona boscosa convertida en prat de pastura l'any 1986. Se'l pot localitzar per les coordenades 2° 26' 49" E i 42° 01' 03" N.

Arqueològicament inèdit, fou localitzat pels sotasignats durant les campanyes d'estudi de la zona l'any 1985. Prevista l'excavació per la campanya de 1986 fou, pocs mesos abans, parcialment destruït per les màquines deforestadores. Aturada la destrucció, forma part de l'estudi global de tota aquesta àrea que s'està portant a terme des de l'any 1984.

b. Descripció.

Tal com hem dit anteriorment encara no s'hi ha realitzat cap excavació, però hem observat l'existència d'una cambra central envoltada d'un gran túmul i que aquest està delimitat també per un anell-cromlec format per llosetes clavades verticalment en forma de «paret tombada». Característica que resaltem donat que es converteix en el factor «comú denominador» d'aquesta centrada àrea megalítica.

La Rambla (Tavertet)

a. Situació i antecedents.

Situat de manera dominant en el Collet que separa els torrents de l'Abcurador i l'Abellanosa i a 1000 m al sud del cim del Padró. Està bastit sobre els gresos de la segona terrassa dels cingles de Tavertet, a una cota de 1.080 m snm.

Arqueològicament inèdit fou localitzat durant les campanyes de prospecció de l'any 1986, a partir de les informacions del Sr. Puntí, el qual havia observat durant els anys 1979-80 l'aparició d'algunes lloses mentre es realitzava la deforestació de la zona.

b. Descripció

La prospecció realitzada l'any 1986 posà al descobert un lleuger promontori d'uns 16 a 20 m de diàmetre i l'existència d'una estructura formada per lloses clavades verticalment en el terra en forma de

«paret tombada» delimitada per unes terres de diferent color i consistència.

Aquesta prospecció ens posà en presència, una altra vegada, d'un anell-cromlec de les mateixes característiques que les descrites anteriorment, el qual destaquem en espera de realitzar les campanyes d'excavació i estudi.

Rajols I i Rajols II (Tavertet)

a. Situació i antecedents.

Situats a uns 150 m a l'est del cim del Padró i a 100 m també a l'est del Collet de Rajols, estan bastits sobre els gresos de la zona, en una àrea boscosa i a una cota de 1.160 i 1.170 m snm. Se'ls localitza també per les coordenades 2° 26' 42" E i 42° 01' 02" N.

Foren localitzats i excavats abans de l'any 1920 (Gudiol 1920) i localitzats de nou l'any 1984, durant la realització de la Carta Arqueològica d'Osona. Inclosos en aquest projecte general d'estudi de l'àrea i prevista l'excavació per l'estiu de 1986, foren destruïts totalment per unes màquines durant la deforestació de la zona pocs mesos abans.

b. Descripció

Les dues úniques publicacions existents (Gudiol 1920, Gudiol-Colomines 1923) únicament en presenten unes petites plantes i dues perspectives amb l'aparença de dues caixes d'aproximadament 1,80 m de llargada per 1,20 m d'amplada. Mencionen la troballa d'escadussers fragments de ceràmica informe i de tres ascles de sílex, sense fer cap referència a l'existència de túmul.

Malauradament no es podrà avançar en el seu coneixement però la situació a pocs metres dels anteriors fa evident que els hem de tenir en compte a l'hora d'estudiar aquesta àrea des d'una perspectiva global.

Camp sa l'Arca (Rupit)

a. Situació i antecedents.

Construït sobre les calcàries de Rupit, està situat de manera relativament dominant en un gran pla anomenat «Pla dels Llancers». Està situat a una cota de 980 m snm.

Donat a conèixer per Gudiol (Gudiol 1920), està descrit únicament a partir d'informacions orals, ja que fou destruït l'any 1913. Posteriorment Batista (Batista 1963) en localitzà la probable ubicació, però documentà tan sols un petit promontori amb un forat al mig, juntament amb fragments de lloses trencades.

b. Descripció.

Totalment destruït i sense referències fidedignes del tipus d'estructura.

c. Materials arqueològics.

Format per varies col·leccions particulars, consta de:

—Materials ceràmics: un fragment de ceràmica a mà decorat amb cordons i incisions paral·leles, dos fragments de vores de parets gruixudes, i trenta-sis fragments de ceràmica a mà informes.

—Material lític: Un fragment de fulla de sílex de color blanc sense retocar, una punta de sageta d'aletes i peduncle de sílex negrós, i una punta de sageta de sílex amb peduncle retocat a la base.

—Ornament: un fragment de penjoll de pectum.

—Metall: dos braçalets de bronze de perfil ovalat i secció rectangular, un braçalet incomplet de perfil ovalat i secció plana decorat amb incisions paral·leles, i un penjoll de bronze format per dues anelles entrelaçades.

—Material ossi: un fragment de secció triangular amb doble perforació en «V».

—Restes antropològiques: nou dents sense especificar, i deu molars d'adult.

Anàlisi espacial i arquitectònic

A Catalunya és acceptada la presència de conjunts megalítics ben diferenciats que formen grups específics en àrees concretes i alhora també diferenciats dels grups d'altres zones. En tenim exemples a les Gabarres, Les Alberes, l'Alt Urgell, etc. La comarca d'Osona seria una d'aquestes àrees que tradicionalment s'han considerat com un d'aquests grups. Ja hem comentat anteriorment la falta d'unitat geogràfica que presenta aquesta comarca formada alhora per 4 sub-àrees. En aquest sentit i realitzant una mínima anàlisi sobre el conjunt megalític d'Osona, ens adonem aviat que tant pel que fa a la tipologia constructiva, i més encara per la seva distribució espacial, aquest pretès grup no existeix com a conjunt uniforme.

Aprofundint en l'anàlisi espacial i tipològica de cada un dels monuments megalítics, i a una altra escala d'associacions, se'ns presenten dintre d'Osona diverses àrees o grups ben diferenciats —Collsuspina, Congost, etc. Una altra agrupació es perfilaria a l'àrea de Tavertet. Si observem la Fig. 3 observarem que una àrea de 1820 m de diàmetre màxim engloba 7 sepulcres megalítics. Un punt de referència dels quals seria el Puig del Padró que amb una cota de 1.197 m d'alçada domina visualment tot el conjunt de monuments funeraris. Continuant amb aquesta mateixa anàlisi observem que els altres tres jaciments —Puig ses Pedres, Can Tafura i Camp sa l'Arca— presenten unes característiques de localització en l'espai ben diferents de la resta. Per un cantó queden clarament desplaçats de l'àrea que engloba la resta i per l'altre es perden en el relleu d'aquesta àrea. Així mateix l'agrupació clara d'aquests set sepulcres

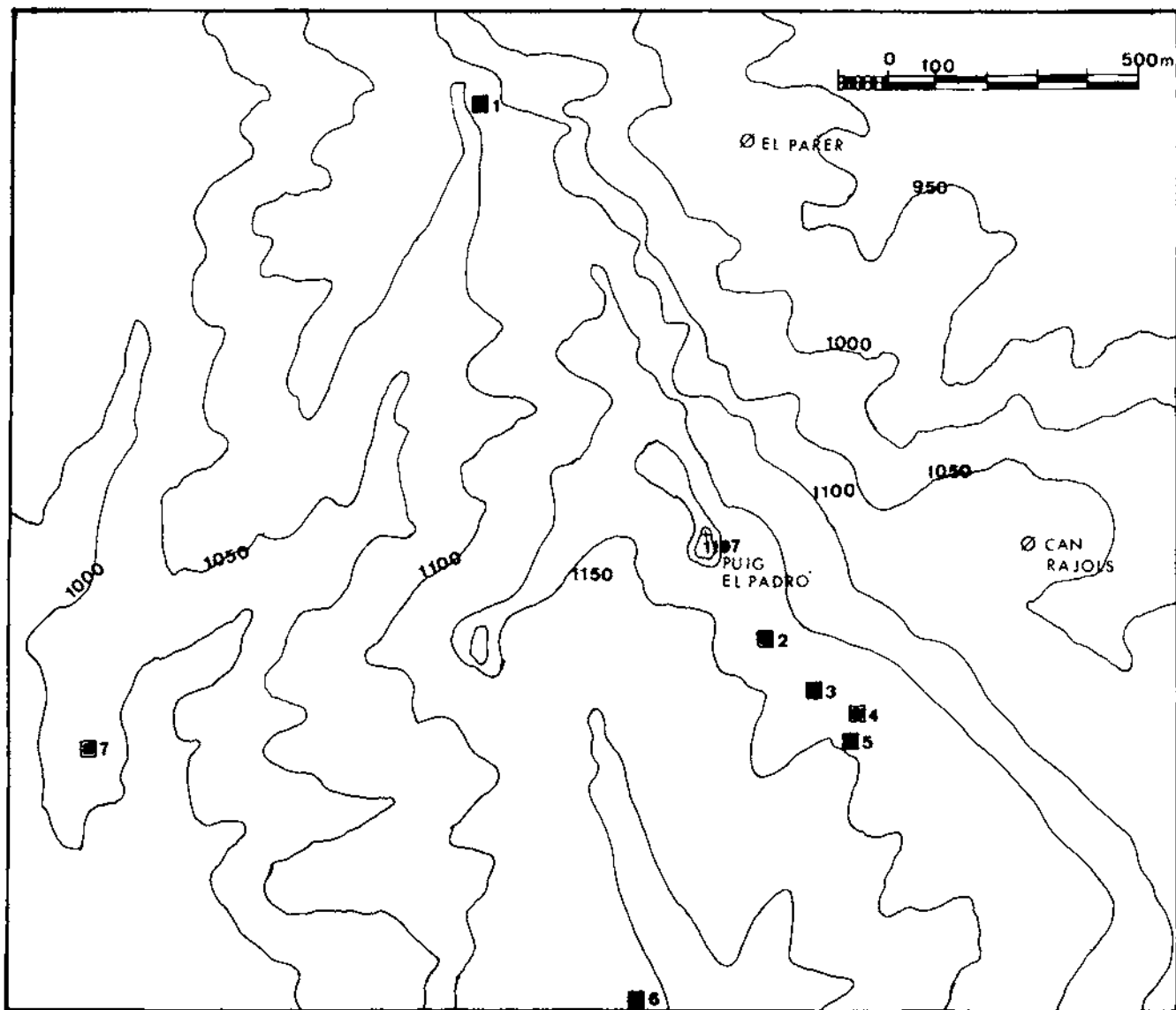

Fig. 3. Distribució espacial en un diàmetre màxim de 1.820 m dels monuments megalítics.

funeraris presenta unes distàncies màximes entre ells de 1.560 m i unes altures mitjanes de 1.100 m, mentre que els altres tres mencionats presenten unes distàncies d'entre 4.600 i 5.750 m respecte al grup primer i unes cotes força inferiors.

Des del punt de vista arquitectònic, aquest grup de 7 sepulcres funeraris presenten unes característiques força homogènies. Ja hem comentat anteriorment cada una de les tipologies i morfologies estructurals de tots ells i s'ha remarcat també que dos sepulcres —Rajols I i Rajols II— han desaparegut, mentre que del de Sant Corneli, excavat l'any 1970 no se'n coneix absolutament res. Pel que fa al programa d'investigació endegat a l'àrea, fins ara, tenim que un sol jaciment, Font de la Vena, ha estat excavat en la seva totalitat, el jaciment d'El Padró està en curs d'excavació i s'espera poder-ne acabar la intervenció arqueològica enguany. Dels jaciments de Collet de Rajols i la Rambla en tenim únicament les

dades que ens permeten d'afirmar-ne el caràcter, però que seran excavats en un futur.

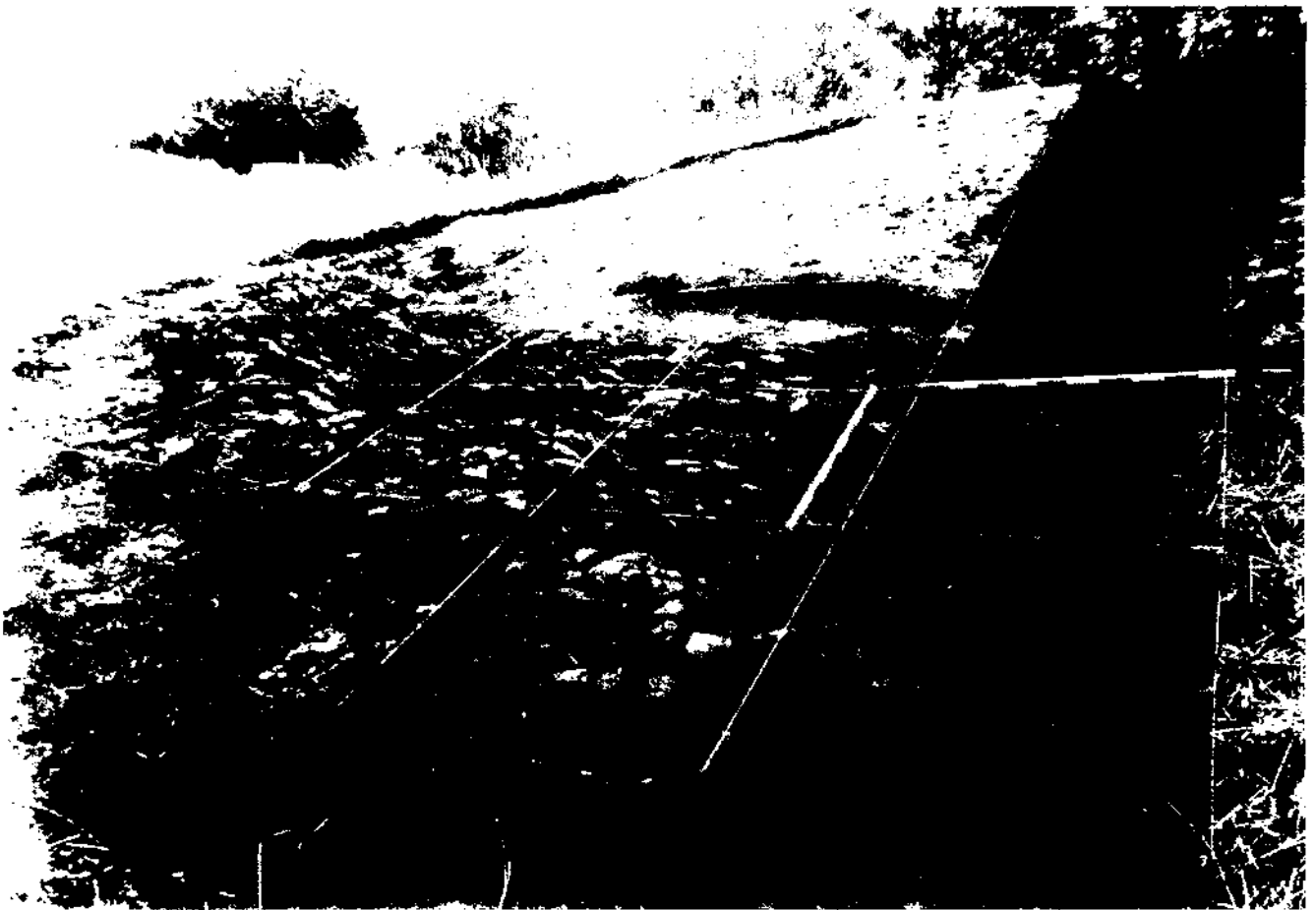
Malgrat tot, podem ja avançar certes dades pel que fa a la morfologia estructural. Hem comentat ja l'existència de túmuls a la Font de la Vena i el Padró. Aquest tipus d'estructura tumular, fins ara desconegut o no apreciat a la comarca d'Osona, és un element comú que creiem que serà present en tot el conjunt funerari a estudiar. Aquests túmuls, formats exclusivament per terres amb unes potències màximes de fins 2,20 m d'altura, són continguts per un anell exterior o cromlec, construït amb llosetes en disposició vertical respecte al túmul en forma de «paret tombada» i col·locades amb una gran precisió i tècnica. Aquest anell o cromlec presenta una gran potència de contenció del túmul en els casos de Font de la Vena i El Padró, amb unes amplades màximes de 2,80 m i unes altures que van de 0,35 m en la part exterior a 0,85 m en la part més interna. Tenim també

coneixement de l'existència de túmul en el sepulcre de Collet de Rajols, encara que no la seva potència en relació a la destrucció parcial que ha sofert. I tenim també evidència del possible túmul de Sant Corneli que, juntament amb les restes de cromlec en tot el conjunt de jaciments coneguts, ens permet d'afirmar que estem davant d'un grup de sepulcres funeraris amb unes característiques estructurals molt paral·leles, si bé no podem afirmar-ne encara l'estricta contemporaneïtat. Podem afirmar, en canvi, que a tots ells els correspon una unitat de construcció molt concreta. Poc podem dir, d'altra banda, de les cambres. Coneixem bé la de la Font de la Vena, rectangular i tancada, les restes de Sant Corneli i la superficial d'El Padró i també la de Collet de Rajols que a nivell superficial presenta una cambra molt simple. No volem en cap cas treure importància a la cambra sepulcral, lloc destinat en principi a rebre les despulles funeraries, però hem de reconèixer que en el grup de monuments que estem tractant la complexitat de construcció en unitats esforç/tecnologia cal atribuir-la a l'estructura tumular. És aviat encara també per generalitzar, però podem afirmar que en l'estat actual del coneixement dels jaciments excavats, tant l'estructura tumular de Font de la Vena com la d'El Padró, presenten uns paral·lelismes també pel que fa

a localització i preparació del suport en què són construïts. En efecte, ens trobem que ambdós jaciments tenen com a suport directe els blocs de gres (Formació de gres de Folgueroles) i que com a fase prèvia s'ha realitzat una neteja del sotabosc mitjançant crema i, possiblement, una deforestació prèvia de l'àrea. Per altra banda i especialment en el cas de Font de la Vena, les zones d'aprovisionament de terres han estat localitzades. Aquest extrem és especialment important ja que, com hem comentat, l'estructura tumular és configurada en tots els casos únicament i exclusivament per terres i tenint en compte que l'àrea on són situats presenta una gran facilitat per a l'obtenció de lloses i pedres que afloren en nombrosos indrets, hem d'entendre una voluntat específica i uns models tecnològics molt definits per part dels constructors en utilitzar únicament terres.

Un cop definits els trets diferencials i paral·lels entre el conjunt megalític que tractem i tot i que el procés d'anàlisi/excavació a nivell global és encara en els seus inicis, creiem en la hipòtesi de treball que aquest conjunt de sepulcres funeraris s'estructura en una «àrea funerària específica» o «necròpolis», amb fortes possibilitats de tenir un origen contemporani malgrat les reutilitzacions que de cada un d'ells s'hagi pogut fer.

Detall de l'anell/cromlec del dolmen de El Padró.

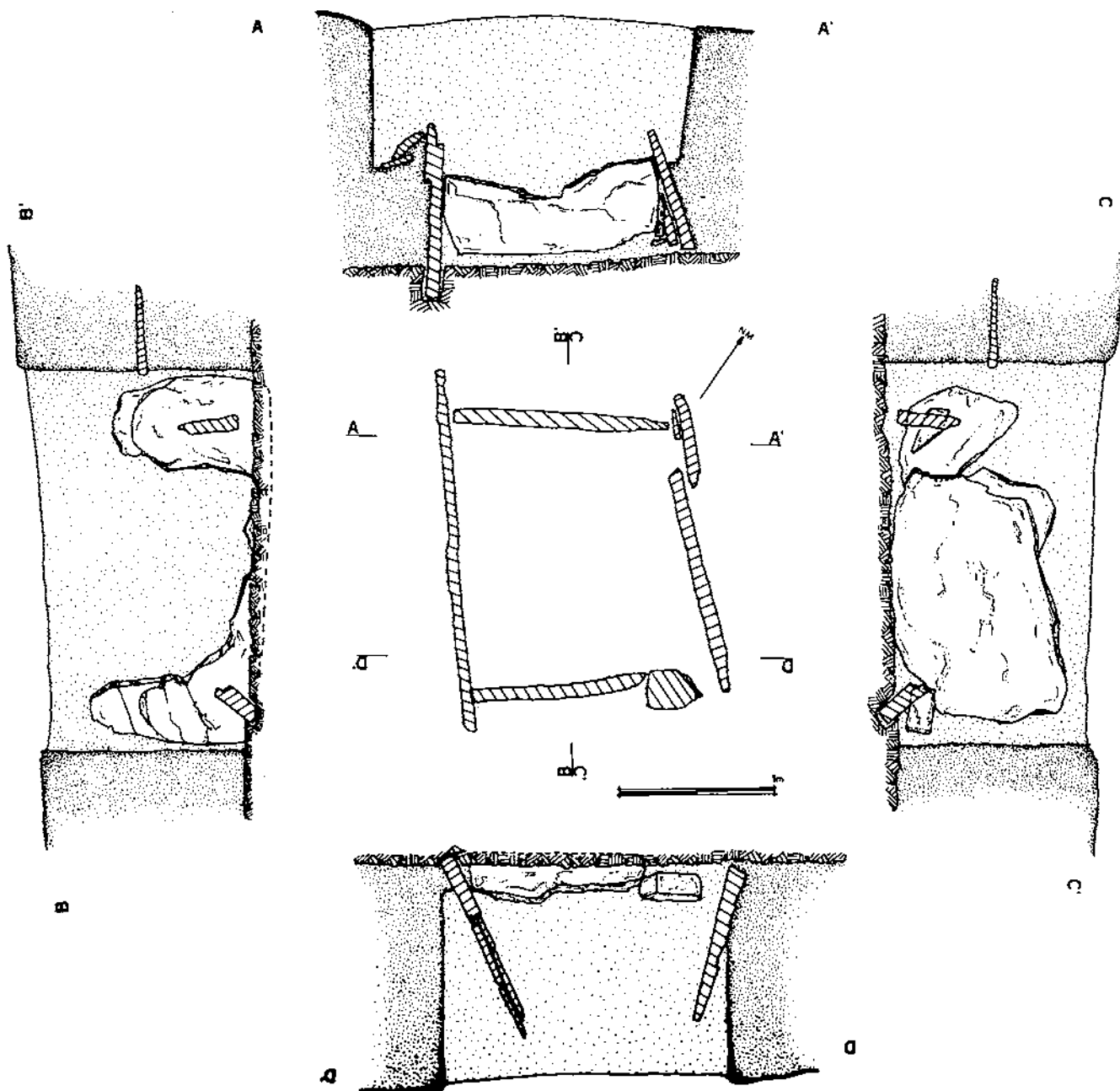

Fig. 4. Planta i alçats de la cambra de Font de la Vena.

Utilització/funcionalitat

Un altre factor important per a la comprensió global d'aquest grup de sepulcres megalítics tan concret, consisteix en el seu estudi des de la perspectiva de la seva «utilització-funcionalitat», a partir de la qual obtindrem també més informació sobre d'altres aspectes tan importants com poden ser els «rituals» que poden acompanyar-ne la utilització o construcció.

De l'interessant sepulcre de Sant Corneli no n'hi ha, malauradament, cap informació completa. Pràcticament excavat en la seva totalitat —cambra i túmul— durant els anys 70, únicament hi ha dues

breus notícies que ens parlen de la intervenció arqueològica realitzada i no s'hi especifiquen els resultats obtinguts. Sabem únicament, per informacions d'un dels participants, que en l'interior de la cambra s'hi localitzaren restes òssies humanes força completes de com a mínim un individu, de les quals, i fins al moment actual, cap estudi antropològic no ha estat publicat. Tampoc tenim cap referència respecte als materials arqueològics, ceràmics, lítics i ornamentals provinents de la cambra tot i que sembla que posteriorment es localitzaren restes ceràmiques en la superfície del túmul. El resultat negatiu d'aquesta excavació i la falta total de publicacions (planimetria, materials, interpretació etc.), s'agreuja

donat el gran interès que comporta l'estructura tumular i de la cambra. La gran quantitat d'informació que ens hagués pogut aportar tant sobre els aspectes mencionats anteriorment d'utilització/funcionalitat, així com de ritual que comporta un sepulcre megalític, ens és desconeguda per la falta d'un estudi ben acurat.

Els sepulcres de Rajols I i II, excavats abans del 1920 i localitzats de nou el 1984 com a resultat del procés d'investigació de l'àrea i en previsió de ser reexcavats l'any 1985, foren destruïts totalment l'estiu del mateix any durant el procés de deforestació del bosc on eren situats. En tenim, per tant, molt poques dades ja que els autors de la primera excavació en publiquen unes petites plantes i perspectives mencionant únicament la troballa de poques restes arqueològiques. No tenim, en aquest cas, cap referència de l'existència de túmuls, amb el que queda totalment esgotada la possibilitat d'avançar sobre aquest aspecte després de la destrucció.

Dels sepulcres de Collet de Rajols i la Rambla, que estan tot just en la fase inicial del seu estudi podem afirmar únicament, com hem descrit anteriorment, que el sepulcre de Collet de Rajols té un anell cromlec en forma de «paret tombada» que delimita i subjecta tota la massa tumular, és a dir, una estructura probablement molt igual a la de la Font de la Vena i El Padró i que sembla ser que repeteix també al de la Rambla.

Del sepulcre d'El Padró, tot i que únicament s'hi ha realitzat la primera campanya d'excavacions, ja podem avançar que ens plantejarà de manera molt important aquesta àmplia problemàtica de funcionalitat i utilització dels sepulcres megalítics. Tal com hem dit anteriorment, el túmul d'El Padró supera els 22 m de diàmetre, l'anell-cromlec fa més de 2 m d'amplada i la massa tumular té una potència superior als 2 m en la part central. Si totes aquestes dades són importants per avançar en les qüestions plantejades anteriorment, molta més informació ens aportarà l'estudi de la cambra sepulcral. En l'actualitat podem avançar que la cambra funerària primera ocupa exclusivament els primers 0,90 m de la massa tumular i, que per dessota, i sense tenir una relació estructural aparent, s'hi localitza una nova estructura formada per lloses, la funcionalitat de la qual no ha estat encara determinada en aquesta primera campanya. Aquesta segona estructura, però, podria correspondre a una primera cambra sepulcral sobre la qual, i en un moment posterior, se n'hi construeix una altra. Tot plegat explicaria la gran espectacularitat de tota la massa tumular i el seu anell-cromlec.

Pel que fa al sepulcre de Font de la Vena, el procés d'excavació ens ha proporcionat un seguit de dades en relació als plantejaments de la seva utilització i funcionalitat. D'entrada cal dir que l'excavació de la cambra no proporcionà cap tipus de material arqueològic ja que havia estat violada totalment a

inici de segle. En canvi, tot el conjunt d'objectes lítics foren localitzats en els primers 0,30 m de la massa tumular i en un radi de 2 m al voltant de la cambra formant una doble estratigrafia de nivells superficials. Aquesta estratigrafia ens explica la localització dels materials lítics fora de la cambra com a resultat del saqueig amb la dipositació conjunta de les terres i materials arqueològics sobre el túmul i la posterior formació d'un altre nivell superficial.

L'estudi en profunditat de tota l'estructura tumular ens ha proporcionat importants dades de les quals destacarem dos aspectes. A. Aspectes estructural i funcional de tot el jaciment i B. Aspectes de ritual i d'utilització.

Pel que fa al primer aspecte estructural i funcional, comentat ja anteriorment, destacarem únicament que pel tamany i complexitat del conjunt, la construcció havia de comportar un cert tipus d'organització social, si més no d'organització tècnica. La construcció d'un anell-cromlec d'un perímetre de 57 m per 2,50 m d'amplada format per petites lloses que no sobrepassen els 0,50 m de llargada per 0,15 m de gruix, col·locades en forma de «paret tombada» falcant el túmul, evidencien un grau important d'organització tècnica i social si més no per la gran quantitat de temps que requereix la construcció d'aquest monument.

D'altra banda, aspectes com els motivacionals i ideològics que comportaren la construcció del monument ens són actualment desconeguts, tant pel que fa a les poques dades del jaciment com per la manca de paral·lels clars. L'excavació del túmul, contràriament, ens ha permès de conèixer un aspecte important de les fases prèvies a la construcció. Una d'aquestes consistiria en la preparació del terreny on s'ubicaria el monument, tot realitzant una deforestació prèvia de l'àrea escollida, així com d'alguns altres llocs per tal de poder-se proveir de terres per a la construcció del túmul. En aquest cas de Font de la Vena la deforestació aniria acompanyada d'una cremació posterior de sotabosc original.

Pel que fa al segon aspecte de ritual i d'utilització, hem de fer referència a la localització d'un vas ceràmic i un nucli de sílex esgotat, ja comentats anteriorment. La situació d'aquest vas ceràmic en estratigrafia ens fa descartar que sigui intrusiu, és a dir, que procedeixi d'un saqueig de la cambra. Creiem, al contrari, que la seva dipositació és originària i per tant formaria part de manera intrínseca de l'estructura tumular. Aquest fet ens porta a considerar aquest vas des de la perspectiva d'una probable pràctica ritual, pràctica que tindria dues possibles explicacions. En la primera, podríem relacionar el vas amb algun tipus de ritus fundacional de tot el monument, és a dir, aquest vas es dipositaria en aquell lloc en el moment de la construcció del túmul. La segona explicació possible seria que aquest vas podria formar part d'algun tipus d'ofrena paral·lel

a la primera utilització de la cambra com a estructura sepulcral d'inhumació.

En ambdues possibilitats però, segueix essent evident l'alta cronologia de segona meitat del quart mil·lenni per a aquest tipus de material ceràmic conjuntament amb el material lític, cosa que fa possible situar la construcció o primera utilització d'aquest sepulcre megalític dintre de la mateixa cronologia.

Relació «necròpolis-hàbitats»

En desenvolupar un estudi centrat en la necròpolis megalítica del Cabrerès, un dels objectius complementaris fixats a més llarg termini, ha estat el d'establir i observar la seva relació amb els hàbitats i els coneixements de què disposem de les poblacions del IV/II mil·lenni en aquesta zona.

No cal dir que sorgeixen dificultats diverses en intentar aquesta aproximació. Les més importants són, sens dubte, d'una banda la manca de dades sistemàtiques pel que fa als hàbitats i sobretot als aspectes de tipus socio-econòmic, i de l'altra, la imprecisió que persisteix en les datacions, fet que impedeix de tenir una acurada visió sincrònica de la població al llarg d'aquest període.

Tot i així, volent incidir en un primer anàlisi en la variabilitat de l'ocupació humana en els diferents espais geogràfics d'aquesta àrea, observem les següents característiques. Una intensa ocupació es troba documentada en la zona de contacte entre l'altiplà del Cabrerès (zona meridional) i la conca del riu Ter i els seus afluents. En efecte, en els alts cingles calcaris que delimiten la vall fluvial, es troben diverses cavitats kàrstiques d'unes característiques globalment homogènies; coves de dimensions relativament petites, de difícil accés i sovint dominant la vall mitjana del riu Ter. D'entre elles són les cavitats de les Grioterres (Castany, 1981, a i b) i de Can Feló (Cruells, Molist, 1982) les que forneixen dades de l'ocupació més antiga, assimilables per la morfologia del material arqueològic, i donada la manca de dades de datació absoluta, a un horitzó cultural-cronològic pròxim al de l'inici de la construcció/funcionament del sepulcre megalític de Font de la Vena. Ambdues cavitats s'han relacionat amb assentaments d'hàbitat. En la primera, les recents excavacions han proporcionat un important seguit d'indicis de l'ocupació domèstica (estructures de combustió) si bé manca la publicació dels resultats de moltes anàlisis, com serien l'estudi arqueozoològic o les restes paleobotàniques que confirmessin la impressió donada per la topografia que es tracta de l'ocupació «d'una comunitat amb una economia de tipus pastorívol amb accentuat sedentarisme» (Castany, 1981, a).

És també en algunes d'aquestes cavitats on es troben restes d'ocupacions corresponents a les pobla-

cions de finals del III i inicis del II mil·lenni, caracteritzades per l'estil de ceràmiques anomenat «verazia». De nou les cavitats de les Grioterres (Castany, 1981, b), a les quals podem afegir les recents troballes de les coves de les Pixarelles (Rauret, 1987), i fins i tot algun abric de la zona més allunyada de Sau (Estevez, Vila, 1982), es troben habitades si bé els coneixements de les seves característiques són molt pobres i la informació és, de moment, poc significativa.

Aquestes cavitats continuaran habitades en diferents moments al llarg del II mil·lenni i inicis de I i són abandonades durant les profundes transformacions que tenen lloc a la primera meitat del I mil·lenni.

No cal dir que en el moment de valorar aquestes ocupacions i la seva relació amb el món sepulcral objecte del nostre estudi, s'evidencien dos buits d'informació importants. D'un costat, una millor informació sobre els lligams d'aquests jaciments amb el seu medi ambient més immediat, en el qual es localitza l'àrea megalítica que estudiem. Aquests lligams de tipus essencialment econòmic (àrees de cultiu o pastoreig, d'aprovisionament de queviures i matèries primeres) s'han d'establir principalment a partir de les dades suministrades pels jaciments, les quals de moment ens són poc conegudes. D'altra banda, i tenint en compte la tradicional facilitat de conservació i/o descoberta d'assentaments en cova, mancava el reconeixement d'altres possibles tipus d'hàbitats en els mateixos o en d'altres espais geogràfics, entre els quals situarem en lloc preferencial els altiplans on es situen els sepulcres megalítics.

Aquest darrer buit d'informació ha motivat en els darrers temps un seguit de prospeccions que cobreixen l'altiplà superior del Cabrerès, és a dir l'àrea per sobre els 800 m d'alçada. Els resultats, bé que molt preliminars, són esperançadors. En efecte, almenys tres punts constitueixen d'una manera certa assentaments d'hàbitat, molt pròxims als sepulcres megalítics. Un d'ells, La Balma de la Font Nova, utilitza l'espai protegit d'un lleuger abric natural excavat per dessota dels gresos. Els altres dos, Roca Llarga I i Pla de la Barraca, es troben a l'aire lliure a les planes superiors. Les seves característiques ens són poc conegudes, però semblen constituir-se com a punt d'hàbitat de poca extensió, amb estructures de tipus simple i, en tots els casos, amb una ocupació en un sol moment cronològic, que, per les dades de què disposem, correspondria a un Neolític final/Calcolític per als dos primers i a una cronologia més recent, Bronze antic-mitjà per al darrer.

Veiem doncs que en un moment cronològic globalment comprès des de finals del III i primera meitat del II mil·lenni, existeixen assentaments d'hàbitat en dos espais geogràficament diferenciats (zona dels cingles calcaris a la vall de Ter i altiplans superiors del Cabrerès). Malauradament, en l'estat

actual d'informació no podem conèixer-ne les característiques ni les condicions (hàbitats permanents en cova? campaments d'alçada amb caràcter estacional? estacions de pastors?). No cal dir, però, que serà a partir del coneixement d'aquests pobladors en diferents zones d'hàbitat que es podran situar, probablement, en relació a les reutilitzacions i/o noves construccions de sepulcres megalítics de tipus més tardà.

La problemàtica que es presenta a l'àrea del Cabrerès coincideix en bona part amb els dubtes importants que resten dins l'estudi general del megalitisme i la seva relació amb els grups culturals i/o econòmics que el desenvolupen. Així doncs, creiem que en el marc d'aquest espai geogràfic ben delimitat, la continuació del programa d'investigació s'ha d'orientar d'un costat cap a l'establiment d'una ordenació dels hàbitats respecte al temps amb una millor atenció, i cap a l'aprofundiment de l'establiment de l'ordre cronològic. Per altra banda, també s'ha d'orientar cap al millor coneixement dels aspectes socio-econòmics i la seva relació amb el medi ambient que els envolta, el que permetrà observar les inferències entre «espais rituals» i «espais econòmics».

Cal dir finalment que en aquest darrer aspecte l'anàlisi de la distribució espacial podrà confirmar, i corregir si cal, una distribució que actualment sembla formular un model d'una àrea funerària específica concentrada —necròpolis— i un patró d'assentament d'hàbitats dispersos en funció d'un sistema econòmic determinat.

Conclusions

L'anàlisi del conjunt de sepulcres megalítics situats en els altiplans meridionals del Cabrerès, ens permet, en l'estat actual de la investigació, proposar la hipòtesi que estem davant d'un espai funerari definit (necròpolis), diferenciat de la resta de manifestacions d'aquest món, d'un costat per un emplaçament geogràfic concentrat, i per un altre per unes característiques estructurals/morfològiques concretes.

La recuperació del coneixement del conjunt de l'estructura funerària és una de les clares necessitats que ha portat la investigació arqueològica d'aquest grup de monuments. La revalorització d'una part, sovint descuidada, com és el túmul i l'anell/cromlec, fa possible ampliar les dades dels monuments i ha de permetre l'avaluació del sepulcre megalític com a globalitat. És indubtable que aquesta anàlisi ha permès un augment de la informació tant de tipus tecnològic (sistemes de construcció, materials...) com d'aspectes més lligats amb el seu ús (possibles diposicions rituals, preparació del terreny...).

La complexitat estructural posada de relleu, ve acompanyada d'altres novetats que afecten també de

manera important el coneixement del fenomen megalític. Ens referim principalment a les derivades de la cronologia d'aquest grup. Els indicis de què disposem actualment, a l'espera dels resultats de les diferents anàlisis en curs, permeten avançar la segona meitat del IV mil·lenni per al sepulcre de la Font de la Vena. Aquesta cronologia antiga comporta una problemàtica que afecta no solament la presència de sepulcres megalítics en uns moments antics del Neolític, sinó la concepció i les interpretacions de l'evolució del fenomen megalític a Catalunya. En efecte, si bé és admesa, i darrerament s'ha vist confirmada, la presència de construccions funeràries de tipus megalític amb una cronologia corresponent al Neolític mitjà, aquestes únicament corresponien a una àrea geogràfica determinada (Serra de Roda — Les Alberes) i a una morfologia concreta (sepulcres de corredor). D'altra banda, el programa d'investigació endegat a l'àrea ens ha permès de conèixer, de manera preliminar, el potencial d'assentaments d'habitació en els altiplans del Cabrerès, que en un futur s'hauran de relacionar o no amb el conjunt megalític, i de poder establir a partir del seu estudi global, models d'interpretació adequats per a aquests pobladors.

ABSTRACT

The megalithic area of Tavertet (Osona)

This paper offers the first results and preliminary information that have come from the research program started in the south Cabrerès area. The first part of this program is based on the location of archaeological sites (both burial and settlement). It contains an exhaustive morphological analysis of the territory as well as the archaeological exploration of all the places which could become potential sites. The second part of the program, yet to be undertaken, will consist of an indepth study of the megalithic phenomenon in the area. A complete megalithic monument (Font de la Vena), a rectangular cist with a complex tumulus of an eighteen meter diameter, has been excavated and dated to the second half of the IV millennium BC. Five other monuments of very similar morphological characteristics have also been located. Due to their proximity to each other (1.820 meters distance at the most) it is believed that they could be part of a specific funerary area or necropolis. On the other hand, this research program has permitted us to perceive, in a preliminary way, the potential of settlements in the high plateau of Cabrerès which, in the future, could be related to the megalithic group. The global study of these settlements enable us to establish adequate patterns of interpretation for these populations.

BIBLIOGRAFIA

GUDIOL i RICART, J. (1920): *Les primitives civilitzacions Ausetanes*. Vic.

COLOMINES, J.; GUDIOL, J. (1923): *Sepulcres megalítics de l'Ausetànica* a «Quaderns d'Estudi» vol. XV, n. 57, Barcelona.

BOSCH i GIMPERA, P. (1920): *Prehistòria Catalana*, a «Enciclopèdia Catalana», Vol XVI, Barcelona.

PERICOT, LL. (1920-1950): *La civilització megalítica catalana y la cultura Pirenaica*. Universitat de Barcelona, I.P.A., Barcelona.

BATISTA i NOGUERA, R. (1963): *Sepulcros megalítics de la comarca de Vic*. Corpus de Sepulcros Megalítics, Fascículo I, Barcelona.

BATISTA, R.; NOLLA, J.; NUIX, J. M. (1972): *Nuevos hallazgos arqueológicos en el término municipal de Tavertet*, a «Información Arqueológica» n. 7 Museu Arqueològic, Barcelona.

CASTANY, J. (1981a): *El Neolític a Osona*, a «Ausa», Vic.

CASTANY, J. (1981 b): *El Neolític a la Comarca d'Osona. Les Grioterres*. a «El Neolític a Catalunya». Taula rodona de Montserrat, Montserrat.

CRUELLS, W i MOLIST, M. (1982): *Un nou jaciment arqueològic a la Vall del Ter. Can Felò (Tavertet)*, a «Ausa», vol. X, Vic.

RAURET, A. M. (1987) *La seqüència estratigràfica de la cova de les Pixarelles*, a «Tribuna Arqueològica», 1986-1987, Barcelona (en premsa).

ESTEVEZ, J. i VILA, A. (1982): *El Castell. Vilanova de Sau*, a «Les excavacions arqueològiques a Catalunya els darrers anys» n. 1, Dep. de Cultura, Generalitat de Catalunya, Barcelona.

Miquel MOLIST i MUNTANYÀ
(Director Tècnic del Museu del Montsià, Amposta i
arqueòleg membre del CIAO).
Walter CRUELLS i BANZO
(Arqueòleg membre del CIAO)
Josep CASTELLS i CAMP
(Servei d'Arqueologia. Generalitat de Catalunya)

LA BARCELONINA DE VINS I ESPERITS

Verema S.A., Valencia 304, baixos, Barcelona 9, Tel. 215 70 83